

Др ЉИЈАНА АЛЕКСИЋ-ПЕЈКОВИЋ

ОДНОСИ ИТАЛИЈЕ И ЦРНЕ ГОРЕ ДО ЊЕНОГ РАЗГРАНИЧЕЊА 1881. ГОДИНЕ

У борби за ослобођење Италије од аустријске окупације и доминације и национално уједињење, италијански револуционарни кругови почели су већ од 1830-тих година да на народе подунавско-балканског подручја, па међу њима и на Јужне Словене, гледају као на потенцијалне савезнике у борби против Аустрије. И балкански народи гледаће на Италију, нарочито од краја 1850-их година, као на природног савезника за примену начела народности и на Балканском полуострву. Опасност да се овим савезништвом, траженим са обе стране, повежу италијанско и источно питање и тиме поремети постојећи систем равнотеже у Европи, као и чињеница да је Париским уговором од 1856. једна од сила-заштитница интегритета Турске постала и Краљевина Сардинија, утицале су да интереси италијанске буржоазије у источном питању постану чинилац са којим су велике силе морале да рачунају. У овим општим оквирима одвијаће се и односи између модерне италијанске и црногорске државе.

У оним италијанским политичким круговима који ће на источно питање гледати као на могућност за брже и лакше решавање и италијанског питања искристалисаће се средином 1840-тих година два становишта. Једно је везано за име Чезаре Балбо-а, сардинског племића и монархистички настројеног политичара, иначе познатог историчара, публицисте и јавног радника. Схватаће тадашњих конзервативних и умеренолибералних кругова у Европи, да је снажна Аустрија неопходна у интересу европске равнотеже како би спречавала даље „спуштање” Русије у Европу и ка Средоземљу, Балбо је разрадио у односу на Италију: обруч Аустрије над Италијом најлакше би се раскинуо „оријентализацијом” и „балканизацијом” ове силе, тј. упу-

ћивањем њене убудуће експанзије у дунавско-балканско подручје, на рачун Турске (*Delle speranze d'Italia, Capolago 1844*). Временом, водећи италијански политичари и публицисти из редова умерених либерала, страхујући од пораста револуционарно-демократских снага као и од пораста руског утицаја у Европи, све чешће ће заступати, готово као мото, ову Балбову идеју. Револуционарно-демократске снаге са Мацинијем и касније Гарибалдијем на челу, међутим, мада су и саме страховале од снажења Русије у Европи, желеле су рушење Аустрије као стуба европске равнотеже; стога су биле за револуционарно решење и италијанског и источног питања помоћу савеза Италијана са потлаченим балканским народима.

Што се тиче Црне Горе — иако су за њу доласком Аустрије у њено непосредно суседство, на основу одлука Бечког конгреса из 1815, наступиле нове неповољне околности, са којима ће убудуће стално морати да рачуна — она је због своје упорне националноослободилачке борбе и даље остала веома важан чинилац у источном питању. Зато ће поједине велике силе настојати да од ње направе продужену руку своје политике на Балкану. Прелазећи у време Париског конгреса 1856. из домена искључиво руског утицаја у поље дејства европске дипломатије, крногорско питање ће још више постати поприште сукоба блискоисточних интереса европских сила.

Нова фаза у коју је оружана борба Црне Горе за територијално проширење и међународно признање ушла после проглашења кнежевине и учвршћења јединствене државне власти донела је и нову тактику. Дипломатска констелација створена Париским уговором захтевала је снажну дипломатску акцију којом би се тековине те борбе осигурале. Због пораза традиционалног савезника и заштитника Русије у кримском рату, као и због успостављања система колективне заштите над интегритетом Турске, постало је веома важно проширивање блока пријатељски расположених сила. Ту је на првом месту била Француска Наполеона III. Да би европској дипломатији наметнула повољно решење свога непосредног циља (заокружене државне територије у правцу Скадарског језера и Херцеговине, излаз на море и међународно признање, Црна Гора је енергично подстицала ослободилачке покрете у суседним областима, а тиме и заплете на Балкану. Италија, у завршној фази свога Ризорђимента, била јој је природни савезник, како због тога што се и сама борила за принцип народности тако и због тактике којом је повремено била спремна да се служи — подстицањем или искоришћавањем већ отворених криза у источном питању.

Иако су односи између Италије и Црне Горе саставни део општих итало-југословенских односа, они су у појединим периодима имали и своје специфичности због којих је могуће, па и

потребно, посматрати их и као билатералне. Овде ће се дати преглед тих односа до међународног признања независности, и разграничења Црне Горе на основу Берлинског уговора (почетком 1881. године).*

*
*   *

Пет векова млетачке власти у Боки Которској и Приморју, на западној граници Црне Горе, повремено савезништво против Турске и још чешће разне врсте политичког и економског притиска на Црну Гору, оставили су међу Црногорцима трајно сећање на ово време и пошто је 1797. г. Млетачка република престала да постоји. Међу становништвом на северу Италије осећања трајне повезаности са некадашњим поседима Млетачке републике, као и сећања на вишевековну превласт на Јадрану, будила су и даље живо интересовање за Јужне Словене у блиском суседству. Познате личности италијанског Ризорђимента у Трсту, међу којима су најистакнутији били Francesco dell'Ongharo, Pacifico Valussi, даће крајем 1830-тих година нов импулс дотадашњем писању о околним Јужним Словенима и проучавању њихових проблема. Познати тршћански часопис »La Favilla« регистроваће боравак у Трсту црногорског владике Његоша приликом његових пропутовања за Русију и Беч, штампаће неке његове песме, а 1847. објавиће из пера Дубровчанина М. Пуџића опширан преглед историје и културе Црне Горе. Niccolò Tommaseo, познати италијански писац далматинског порекла, чија је кућа у Венецији била стециште словенских и југословенских патриота и револуционара, био је у своме литерарном интересовању за језик и културу Јужних Словена снажно инспирисан црногорским народним песништвом. Његоша је он фасцинирао својим литерарним радовима. Од првог сусрета почетком 1844. њих двојица ће остати у личном контакту и повременој преписци, мада ће световно понашање црногорског владике изазивати револт Томазеа. При томе, страх од традиционалног савезништва Црне Горе и Русије утицаће на њега да Црну Гору већ тада сматра „предграђем Петрограда“, а Његоша главним агентом цара Николе на Балкану.

Иако су политичке везе италијанских области са Црном Гором биле прекинуте укидањем Млетачке републике, пословне и друге везе Црне Горе са светом и даље су преко Приморја ишле најпре на Италију, првенствено на Трст, али и на њене јужне области. Српска православна општина у Трсту и Венецији служила је као главна спона са италијанским светом. Црногорски митрополити су настојали да прошире своја сазнања о околном свету, а било је око њих и личности, истина доста ретких, које су долазећи из других наших или страних средина

шириле око себе своја знања и интересовања и за друге проблеме. Стога, иако у Црној Гори тога доба нема јавних гласила, свакако су барем водећи политички и пословни људи били довољно упућени у догађаје и политичку ситуацију на Апенинском полуострву када је тамо марта 1848. г. избила револуција.

Политички односи Црне Горе с италијанским земљама поново ће постати предмет обостраног интересовања тек са револуцијом 1848. г., и то опет најпре преко Венеције, овога пута демократске републике. Прокламовањем Републике св. Марка 23. марта значило је не само обнављање старе власти над градом Венецијом и венецијанском облашћу под Аустријом него и прокламовање претензија и над осталим прекоморским поседима некадашње Млетачке републике: Истром, Далмацијом и Боком.

Револуционарно врење које је потресало Италију током целе 1847. г., праћено попуштањима и прскањима у систему ауторитарних режима, а нарочито револуције у Милану и Венецији марта 1848. г., изазвали су и у југословенским областима које су некада биле под млетачком влашћу врење — које ће бити различитог карактера. У Боки, нарочито у области Грбља, антиаустријско расположење попримило је одмах такве размере да се у Конављу и Дубровнику очекивала навала Црногораца на приморске градове; сматрало се да је њихова подршка побуни у Грбљу део ширег плана замишљеног у Петрограду.

Оваква ситуација у Боки, ма колико иначе одговарала интересима и циљевима владе нове Венецијанске републике, озбиљно ју је забринула. Н. Томазео, министар просвете у новој венецијанској влади, гледао је на Црну Гору, као и сама Аустрија у пролеће 1848, као на продужену руку Русије. Стога се, са циљем да предупреди заузимање приморске територије, Боке и Далмације, од стране Црне Горе, обратио лично Његошу 31. марта. Намерно вређајући Његоша да је вођ разбојника, свештеник крвавих руку и тиранин свога народа, Томазео га је оптужио да је слуга Русије и запретио му да ће разобличити његове намере пред Европом и постарати се да га сустигне заслужена казна. Писмо, писано на два језика, растурано је током априла по Венецији, Боки и Далмацији, и објављено у бечким и прашким новинама.

У свом одмереном одговору Његош је, одбијајући оптужбе да би црногорски народ, који се вековима бори за слободу, могао бити њен непријатељ, пребацио Томазеу што и сам гаји према Словенима исте предрасуде као и остали „свет“ на који се позива и противи се њиховој еманципацији. Тражећи и за Црногорце и за остале Словене исто право да се боре за своју независност, на које се у томе тренутку позивају и други европски народи, Његош је на крају подвукао да он добро схвата двостраност Томазевих побуда. Он је очито алудирао на то да

нова Венецијанска демократска република, тек што је поникла из националноослободилачке борбе својих народних маса, ма да ни сама још није учвршћена, већ најављује претензије да некадашње млетачке колоније сачува за себе; забринутост коју је преко Томазеа изражавала да Далмација и Бока не дођу под утицај Русије помоћу Црне Горе била је само једна страна медаље. Његош је то први међу нашим тадашњим државницима и политичарима осетио и јавно изразио.

Прави Његошев одговор Томазеу, и свима онима који су било у Венецији било у приморским областима били расположени за присаједињење Венецији, био је у ствари у виду личне поруке коју је он месец дана касније (20. V/2. VI), у договору са српском владом, упутио „браћи од обе цркве, Бокелима и Дубровчанима”. Непосредни повод био је Томазеов апел Хрватима и другим словенским народима, растуран почетком априла на нашем језику по Далмацији и Боки. Његош је претио отвореним непријатељством и крвавом одмаздом свима који се, уместо да буду верни својој народности и хрватском бану Јелачићу, залажу за повратак приморских области у састав Венеције.

Његошева спремност да и по цену највећих жртава спречи евентуално присаједињење Боке, коју сматра саставним делом црногорског приморја, обновљеној Венецијанској републици произвела је дубок утисак не само на народ у Боки. То је био и један од главних разлога што ће Томазео до краја оклевати да се стави на чело акције за побуњивање приморских области под Аустријом, иако су му за то упућивани апели са разних страна. Он је остао уверен да би Аустрија, у случају да дође до побуне у приморским областима у корист Венеције, и сама позвала Његоша да запоседне Боку.

Управо због ових реакционарних претензија Венеције, као и тенденција у неким већим градовима у Далмацији, Његошеве се прокламације не могу сматрати као израз аустрофилства и анимозности према италијанском ослободилачком покрету, како су му то замерали и неки савременици и неки каснији историографи. У условима националне поробљености није се могао имати у виду само класни моменат, а при том потпуно запостављати национални. Свако подржавање проиталијанског расположења у југословенским областима, ма колико садржавало у себи подршку буржоаској револуцији, објективно је значило ићи на руку обнављању некадашњег степена националне расцепканости.

Јавно реаговање Његоша на империјалистичке претензије нове Венецијанске републике, коме су се, као што је познато, придружили и влада и јавност у Србији,** била је прва прилика у којој су обе земље иступиле заједнички и договорно у једном конкретном случају који је непосредно задирао у питање српског и југословенског уједињења. Такође, српско-хрватска солидарност, већ испољена у Војводини, проширена је и на овај

сектор. Што се Венеције тиче, она је веома држала до свог историјског права у некадашњим копненим границама старе републике, између осталог и да би помоћу тога ојачала своје позиције у односу на пијемонтску и ломбардијску буржоазију, нарочито у односу на Бенову. Али тиме је истовремено у сферу аспирације будуће уједињене Италије увлачила и некадашње колоније с друге стране Јадрана. Тако је овај догађај обелоданио противуречност између већ формираних италијанских и српско-југословенских националних концепција. Уједно се показало да су итало-црногорски односи, иако у том тренутку нису били у првом плану ни италијанског ни српског националног покрета, већ тада постали део комплекса италијанско-југословенских односа.

*
*   *
*

После пораза револуције 1849. г. у политичкој јавности обаврила у Италији учврстило се уверење да је италијанско питање императивно повезано са националним покретима свих угњетених народа у подунавско-балканском подручју. Истовремено, забринутост да националне аспирације јужнословенских народа на крају не доведу до уливања ових „малих поточића“ у велико словенско море царистичке Русије сублимираће се у одлучном ставу грофа Кавура: Ударци намењени Аустрији и Турској, ма колико били у интересу решавања италијанске ствари, не смеју отворити Русији пут ка Балкану и Средоземљу. Излаз ће се видети у образовању конфедерације ових народа; при томе ће комбинација са Угарском као стожером имати највише приоритета. Иако ће Мацини дефинитивно напустити ову комбинацију већ 1857, она ће бити један од основних постулата званичне Италије све до лета 1862, када ће почети постепени заокрет у фаворизовању југословенске заједнице на челу са Србијом.

У овом општем порасту интересовања за Јужне Словене на првом месту су били Хрвати, па затим све више и Срби, али су и дела о Црној Гори и животу у њој, обичајима, култури и националној поезији, све бројнија. Тршћански листови предњаче у том интересовању, мада је и хроника неких других гласила сведочила о пажњи коју су Црна Гора, а нарочито атрактивна појава њеног владоца и његово кретање приликом путовања у Италију, почели да привлаче. Посебно пада у очи осетљивост са којом италијански конзули по Далмацији, нарочито онај у Трсту, прате и региструју сваки детаљ о руском утицају у овим крајевима, пре свега у Црној Гори. Интересовање за Црну Гору добиће значајан подстицај 1858. г., најпре са Вукаловићевим устанком у Херцеговини а затим са разграничењем Црне Горе и Турске после битке на Грховцу. Мацини, који је очекивао да:

ће рат Италије и Француске с Аустријом изазвати ланац националних покрета у Турској, рачунао је с тим да ће и Црна Гора, поред Србије и Босне, дати знак за то; када до тога не буде дошло он ће бити тешко разочаран.

Могућност да Сардинија после 1856. г. као једна од гарантних сила-заштитница Турске усмерава покрет на истоку утицаће да се на те покрете почне у Италији гледати као на допунско средство за остварење сопствених националних циљева. Уз то, Либерално-конзервативна десница у Сардинији, везана за Наполеона III као спољног савезника у борби против Аустрије, морала је пратити и његову тзв. политику народности у источном питању. И пошто је Црна Гора представљала за Наполеона полигон за компромисе са Русијом, да би је придобио за своју политику према Италији и Аустрији, гроф Кавур, упркос своме подозрењу према утицају Русије у Црној Гори, морао је у својим политичким рачуницама обратити пажњу и на њу. Слично као и његов француски заштитник, и он је помишљао да црногорско питање, због тешкоћа које је Аустрија правила приликом разграничења Црне Горе и Турске после битке на Граховцу, узме као погодан повод за прекид односа са овом силом и објаву рата. У погледу међународног положаја Црне Горе прихватиће став Француске и Русије и сматраће је *de facto* независном. У плановима грофа Кавура о заједничкој акцији са мађарском емиграцијом против Аустрије Црна Гора има своје место у вези са диверзијом на Јадранску обалу зато што се између разних могућих пунктова има у виду и турска обала у близини Црне Горе. Бројни подаци о намери да се Црна Гора увуче у ту диверзију сведоче о значају који јој је у свему томе придаван са француске и сардинијске стране све док се због Енглеске, која се енергично противила проширењу сукоба и на Турску, није од целе комбинације морало одустати. Спремност црногорског књаза да се одазове позиву цара Наполеона у вези са ратом против Аустрије и намерно ширење вести о неминовности тога рата међу херцеговачким устаницима уклопили су се у настојања књаза Данила да се одвоји од искључиве зависности од Русије и да се што више веже за Наполеона III и његову политику.

*

*   *

После присаједињења држава средње а затим и јужне Италије Краљевини Сардинији током 1859. и 1860. г., главни проблем спољне политике новог режима био је довршење националног уједињења: присаједињење Венеције, која је и даље остала под аустријском влашћу, и Рима, у коме су још од 1849. г. биле стационаране француске трупе као заштита папине световне власти. Примена дипломатских средстава или прибега-

вање плановима о револуционарној акцији у заједници са балканским народима за решавање ових питања, нарочито венецијанског, зависиће делом од спољних околности а делом и од тога у којој мери ће владајући умерени либерали-кавуристи бити спремни или приморани на компромис и сарадњу са револуционарно-демократским елементима — маџинијевцима и гарибалдинцима. При томе ће латентно стање нередице и врења у југословенским областима под Турском у свакој већој европској кризи, све до Берлинског конгреса 1878, оживљавати старе идеје Чезаре Балбоа да се Аустрији у замену за њене поседе у Италији дају накнаде у Турској. Увлачење Херцеговине у такву трансакцију први пут ће се отворено испољити поводом устанка у тој области и подршке коју му је Црна Гора пружала 1860 — 1862. г.

У току присаједињења италијанских области Пијемонту, а нарочито током Гарибалдијевог похода на Сицилију и Напуљ у пролеће — лето 1860. г., у нашим земљама створило се уверење да је дошао тренутак за коначно решење и источног питања и ослобођења српског народа од турске власти. Томе су, осим дипломатске ситуације која је изгледала повољна, највише доприносили планови италијанске Акционе партије и мађарске и пољске емиграције да се Гарибалдијева акција прошири и на Балкан; превентивне мере турских и аустријских власти само су још више учвршћивале то уверење. Пошто се као највероватније место искрцавања помиње обала од Бара до Скадра, догађаји у Италији посебне су наде уливали народу у Херцеговини и Црној Гори.

На Цетињу се сматрало да и спољне и унутрашње околности налажу Црној Гори да не пропусти прилику за садејство с италијанским и мађарским добровољцима. Званични кругови на челу са књажевим оцем војводом Мирком озбиљно су почели да се заносе мишљу да и сами започну акцију сличну оној коју је, мада у другачијим условима, извршио Пијемонт; посебно се има у виду да се по угледу на њега национални покрет каналише у корист Црне Горе. Међутим, одлука донета последњих дана 1860. и првих дана 1861, на иницијативу војводе Мирка, да се са Сардинијом успоставе односи и дознају њене праве намере у вези са Далмацијом ради евентуалне сарадње, није се могла спровести услед снажног притиска руске и француске владе.

Иницијатива за контакт дошла је с италијанске стране у новембру 1861, када је у италијанској спољној политици, зато што су пропали сви покушаји да се дипломатским путем реши било римско било венецијанско питање, преовладала струја на челу са краљем и Гарибалдијевим десним крилом Акционе партије. Док је влада подстакнута Француском и даље вршила сондирање да од Турске откупи Херцеговину како би је заме-

нила за Венецију, почеће закулисане припреме да се изазове покрет на Балкану — у Грчкој, Епиру и Албанији, те да се уз помоћ Црне Горе, херцеговачких устаника, Србије и Угарске створи ситуација која би Италији олакшала да добије Венецију (тзв. „велики план В. Емануела“). У свему је, као што је познато, било закулисаних потеза и са француске стране, који су, иако незванични, охрабрујуће деловали. Преко разних незваничних емисара, гарибалдинаца или мацинијеваца, и мађарских и пољских емиграната, покушаваће се да се балкански народи, међу њима и херцеговачки устаници, црногорски и српски књаз придобију за овај план. За разлику од Србије са којом акција, осим незванично, иде и званично преко конзула, са Црном Гором она иде само преко незваничних емисара, иако је од краја 1861. отворен и конзулат у Скадру. Контакт са Црном Гором ишли су преко Крфа, где је после угушења револуције од 1849. било доста италијанских избеглица. Иако је пребацивање мацинијевских и гарибалдинских агената у Црну Гору и Херцеговину било веома отежано због појачане контроле турских и аустријских обалских власти, ипак су поруке макар и заобилазно стизале. Веза у Црној Гори били су браћа Зега, Јован и Михаило. Према плану разрађеном између генерала Тира и принца Жерома Наполеона, одред од око 8.000 мађарских емиграната добровољаца и гарибалдинаца искрцао би се крајем априла или почетком маја у пределу између Бара и Драча и ступио у војну сарадњу са Црном Гором, Србијом и Грчком; сам Гарибалди искрцао би се код Сења у Далмацији. Књаз Никола би имао да предузме напад у правцу Скадра, да олакша искрцавање одреда генерала Тира, и у правцу Новог Пазара, да би обезбедио везу са Србијом. Црној Гори је обећано оружје; књажев изасланик отишао би у Торино на детаљан договор са генералом Тиром и Гарибалдијем. Сам књаз је био спреман да се одазове позиву генерала Тира и обећао је да ће са 10.000 Црногораца одмах ступити у акцију кад затреба. Међутим, и овога пута га је енергични притисак француске владе и руског конзула у Дубровнику приморао да одустане од слања изасланика у Торино.

Да ли су ови контакти настављени и у пролеће 1862. нема података, али је несумњиво да су ови разни планови допринели да се и код званичних црногорских кругова и у народу, као и код херцеговачких устаника, развију велике илузије и побуде нереалне наде које су веома много утицале на њихово расположење да продуже свој отпор Турској и да Црна Гора уђе у отворен сукоб са њом.

Из целог овог врења идеја и аспирација и с једне и с друге стране Јадранског мора није, као што је познато, ни од стране италијанске револуционарне демократије ни од стране владе произашла одлучујућа иницијатива. Под директним притиском Француске и унутрашњих сукоба који су услед тога у

мају и јуну довели Италију на ивицу грађанског рата, Гарибалди је уместо на Балкан пошао на Рим. У сукобу са владиним трупама 29. августа код Аспромонта претрпео је пораз, био рањен и ухапшен. Његов проглас упућен крајем јула његовим добровољцима Маџарима, као и Србима у Турској, да помогну Црној Гори и Србији које се боре против деспотизма, Црној Гори, исцрпљеној у рату са Турском и на ивици снага, није могао помоћи.

*
*   *
*

У овој акцији италијанских и званичних и револуционарних кругова, маџарске и пољске емиграције, у коју је Црна Гора заједно са херцеговачким устаницима били први пут непосредно увучена, нису с италијанске стране биле прецизиране друге користи осим магловите концепције о Дунавској конфедерацији на челу са Угарском. На црногорској страни, судећи по расположивим подацима, нису постојале, као што је то био случај код српске владе, резерве ни због овако непрецизних циљева италијанске политике према Црној Гори и устаницима ни због опасности да крајњи резултат целе акције доведе до уступања Херцеговине Аустрији. Заслепљеност Гарибалдијевим примером и успехом његових „свршених чинова” била је потпуна.

Поклапање почетних успеха херцеговачких устаника и Црне Горе у борбама са Турцима са револуционарном активношћу у Италији 1860-62, као и планиране Гарибалдијеве акције за диверзију на Балкану са кризом у српско-турским односима (бомбардовање вароши Београда од стране турског војног гарнизона) и војним поразом Црне Горе у рату са Турском у лето 1862 — веома је значајно из још једног разлога: у српском јавном мњењу изазвало је најпре полемику а затим и отворену диференцијацију по питању стратегије и тактике у даљој борби за ослобођење и уједињење српског народа: — прво, да ли револуционарном борбом на челу са Србијом или ишчекивањем повољних дипломатских прилика; друго, да ли је Србији или Црној Гори намењено да одигра улогу српског Пијемонта.

Планови о диверзији на Балкану против Аустрије настављени су и следећих година, али су сада у много већој мери него раније били део унутрашње политичке игре у Италији. Док се са Србијом акција одвијала и преко званичних органа, конзула и специјалних изасланика, у односу на Црну Гору а поготово на Херцеговину она је и даље остала само на нивоу незваничних агената. Активирање револуционарних емисара по Херцеговини и Црној Гори 1867. поводом устанка на Криту, овог пута са циљем да се створи повољна међународна ситуација за

прикључење Рима Италији, биће, због неуспеха, уједно и последњи покушај да се италијанско уједињење доврши оружаном акцијом у сарадњи са балканским народима. Следећих година интересовање званичне Италије за Црну Гору биће ограничено на смиривање њене самосталне револуционарне акције. Неговање традиција италијанске револуционарне демократије у Црној Гори и околним нашим неослобођеним областима преузеће на себе Уједињена омладина српска.

*

*   *

У време прве источне кризе, која је избила после уједињења Италије 1875 — 1878, међународни однос снага у Европи и спољна и унутрашња ситуација саме Италије нису допустили италијанској влади да непосредно утиче на кризу и наметне такво решење источног питања које би уједно обезбеђивало и италијанске интересе на истоку. У систему европске равнотеже после француско-пруског рата у коме је доминирао тзв. Тројецарски савез између Немачке, Аустро-Угарске и Русије, Италија још није имала положај велике силе, него је, штавише, била изолована. Иредентизам према областима које су још биле под Аустро-Угарском и на које је италијанска буржоазија полагала право у име етнографских или историјских, економских и стратегијских разлога (Трст, Трентино, Јулијска Венеција, Истра), а нарочито питање Рима које још није било међународно признато, крили су у себи сталну опасност по јединство, а у појединим ситуацијама чак и по опстанак нове италијанске државе. Због Рима су јачале тежње за зближавањем с антикатолички оријентисаном Бизмарковом Немачком и за ублажавањем супротности са новом антиклерикално настројеном либералном владом у Аустро-Угарској. Тако је временом револуционарна компонента у спољној политици Италије била све слабија; у крилу италијанске буржоазије јачале су жеље и наде да се италијанске области задобију на основу добрих односа с Аустријом, а непопустљивост према њој свела се првенствено на левици на групе које су биле више бучне него бројне. Иако се либерална влада ограђивала од иредентистичких манифестација, нико се није могао заувек одрећи италијанских земаља под Аустријом. Створила се нека врста општег уверења да се Аустрија, у случају компликација на истоку, не би могла проширити на Балкану а да Италија не добије бар Трст и Трентино.

С друге стране, опасност која је новој држави стално претила од повезивања свргнутих унутрашњих снага са спољним противницима налагала је да се Италија што брже уврсти у постојећи европски систем као елеменат конзервативизма и стабилности у односу на „револуцију”. Уз све то и унутрашња, на-

рочито финансијска политика умерених либерала, праћена жестоком сукобима разних интереса, до те мере је заокупљала пажњу јавности да се на било какву активну спољну политику није могло ни помишљати. Због свега овога, разумљиве су речи италијанског министра спољних послова, када је чуо за устанак у Херцеговини у лето 1875, да је за Италију источно питање сувише брзо избило и да би њој највише одговарало да је оно спавало мирним сном још најмање десет година.

Питања у којима је политика Италије према Црној Гори у току ове кризе највише и непосредно дошла до изражаја била су: status quo у односу на Црну Гору; црногорско пристаниште; проблем велике словенске државе у односу на аустро-руско супарништво на Балкану, с једне стране, и на Албанију као анти-словенско упориште, с друге стране; спровођење одлука Берлинског конгреса.

*
*   *
*

Сондирања извршена од стране италијанске владе још у пролеће 1875. г. јасно су показала да не треба имати никаквих илузија да би се, у случају озбиљнијих нереда у Турској, Аустро-Угарска могла навести на ревизију своје границе према Италији. Стога ће италијанска влада, уместо да као у ранијим кризама прижељкује ширење Аустрије на истоку, овога пута, управо да би то спречила, пружити активну подршку Тројецарском савезу када се буде изјаснио за status quo уз реформе у побуњеној Херцеговини и Босни. То је био једини начин да се изађе из усамљености и стекне право да се касније, ако би дошло до заокрета у аустро-руским односима, поставе сопствени захтеви. А инсистирање на укључивању свих великих сила у акцију Тројецарског савеза било је најсигурније средство да се супротстављањем њихових различитих интереса одржи непромењен однос снага на Истоку.

У том светлу треба гледати и на притисак који је италијанска влада, заједно са Тројецарским савезом, све до руско-турског рата, вршила на Црну Гору и Србију најпре са циљем да их спречи да устаницима пруже оружану помоћ а затим у току 1876-77 да закључе мир са Турском. Али у жељи да сачува поверење црногорског књаза и владе и да помоћу њих контролише намере и Русије и Аустро-Угарске, начин на који је тај притисак вршила био је као и у случају Србије пријатељски и наглашено пун такта; Италија се представља као несебичан пријатељ Црне Горе и њеног књаза; иде се за тим да се ублажи неповољан утисак и на њих и на сопствену јавност због тога што се влада противи примени принципа народности на европску Турску.

Наиме, у италијанској јавности, углавном на левици, која је на почетку источне кризе у опозицији, али и на десници, мада у мањој мери, оживела су расположења из времена ослобођења Италије, Мацинија и Гарибалдија, када се на балканске народе гледало као на браћу и савезнике у борби за победу принципа народности, а на Аустрију као на заједничког „вековног непријатеља”. Широм Италије образују се комитети за помоћ устаницима, Србији и Црној Гори, пријављују се добровољци и илегално пребацују у побуњене области, објављују се Гарибалдијеви прогласи.

Са доласком грађанске левике на власт у марту 1876, а нарочито када са уласком Србије и Црне Горе у рат са Турском веће ангажовање Русије постаје неминовно, у италијанској јавности се појачало преплитање различитих и узајамно супротних интереса у вези са политиком на истоку, па и према Црној Гори. Дијапазон жеља је врло широк и на левици и на десници: од активније спољне политике кроз зближавање са Немачком и Тројецарским савезом или у склопу неке дипломатске комбинације са Енглеском и Француском, али и са Русијом, до настојања да се и даље остане по страни од сукоба; национално-револуционарна расположења праћена поменутиим изливима солидарности са устаницима, Црном Гором и Србијом везују се све енергичније за захтеве да се покрене питање италијанских сународника у Аустро-Угарској.

Међутим, нова италијанска влада, суочена као и десница са спољнополитичком изолацијом, преокупирана мерама за учвршћење овоје власти и приморана да због компромиса у унутрашњој политици препусти десници ресор спољних послова, настављала је према Црној Гори и Србији са спољним курсом претходне владе. Једино што је за специјалног изасланика код црногорског књаза био одређен Дурандо, члан комисије за испитивање устаничких захтева, иначе добар познавалац балканских прилика и познат као наклоњен Србима. Његов задатак био је, осим да непосредно прати догађаје, да у Црној Гори створи могућност за утицај Италије и усмеравање у правцу њених интереса.

Из италијанских докумената се види да је Дурандо у току дипломатске активности у вези са примирјем између зараћених страна, у јесен 1876, за сваку иоле значајну новост добијао налог да је лично саопшти црногорском књазу и влади; при тадашњим условима путовања од Дубровника до Цетиња и временским приликама то је заиста био напор који се на црногорској страни морао ценити. Начин Дурандоовог иступања и његова настојања да створи утисак да је његова влада веома наклоњена црногорском књазу и народу и искрено заинтересована за њихову судбину били су, види се, неочекивани и за самог књаза. Али су постепено створили утисак да би се помоћу Италије могао ојачати дипломатски положај Црне Горе. Ова очеки-

вања, међутим, иако ће Дурандо уверавати књаза Николу у спремност своје влада да подржи његове „разумне” захтеве, неће се у потпуности остварити. Истина, циљ одлучне дипломатске акције италијанске владе, с јесени 1876, за погодбу на основу *statusa quo* био је у односу на Црну Гору свакако мотивисан жељом да она сачува свој дотадашњи *de facto* независан положај, као и да добије незнатно територијално проширење. Али пошто је и влада левице, као и умерени либерали, имала првенствено у виду да се ничим не пружи повод Аустро-Угарској да истакне сопствене ревандикације, то ће се њено држање у оквирима Париског уговора на Цариградској конференцији негативно одразити на захтеве Црне Горе.

Прави вал иредентизма који се од јесени 1876. ширио Италијом добијао је размере о које се влада није могла потпуно оглушити, поготово када су се, због војне слабости Русије у рату са Турском, повећали изгледи да се источно питање решава за зеленим столом и да том приликом глас Италије добије одређену тежину. Није без утицаја била ни жеља саме владе да и она, као некада десница, постигне неки крупан дипломатски успех у националном уједињењу.

У светлу овакве ситуације и расположења, италијанска влада ће крајем јуна 1877, када је изгледало да ће Црна Гора бити прегажена са две стране, одмах искористити ову прилику да ублажи нерасположење у Црној Гори изазвано њеним ставом на Цариградској конференцији. Инсистираће код аустроугарске владе да заједно интервенишу да се црногорски народ спасе од потпуне пропасти, и понудиће прибежиште књажевој породици. Упркос раздражености и грвбој реакцији аустроугарског министра грофа Андрашија на овај покушај Италије да се под видом помоћи Црној Гори „умили Русији”, министар Мелегари није крио своје задовољство што је Италија показала Аустро-Угарској да не може допустити њен искључиви утицај у свим областима на другој обали Јадранског мора. У јесен те године, на молбу књаза Николе да му Италија да помоћ у жити или зајам за куповину жита, на Цетиње ће отићи један познати јавни радник и политичар и преузети на себе организацију сакупљања помоћи за Црну Гору.

Руска офанзива у заједници са Црном Гором, Србијом и Румунијом крајем 1877, којом је руска војска допрла пред капије Цариграда, закључење Сан-Стефанског уговора и почетак прегруписавања великих сила поклопили су се са жестоким унутрашњим потресима; смрт краља В. Емануела и папе стављале су у изглед озбиљне и домаће и спољне компликације. У тражењу пута да се оно што се тешком муком стекло не компромитује везивањем за погрешну страну или остајући у изолваности преовладаће, после образовања владе крајње левице, струја која ће сматрати да Италија треба да промени своју политику очувања интегритета Турске и незаинтересованости у

источном питању; тражиће се да се заступа теза о тзв. неутралном сређивању источних питања на бази националног развитка и равнотеже балканских народа. Одређени програм међутим, и даље неће бити формулисан све до конгреса.

*

*   *

Званични став о излазу Црне Горе на море први пут ће италијанска влада заузети крајем јула 1876, поводом првих црногорских војних успеха. У размени мишљења с аустроугарском владом коју је сам иницирао, министар Мелегари је додао да Италија »devrait se declarer contre la cession d'un port de l'Adriatique à l'Herzegovina ou au Monténégro; un tel fait qui paraîtrait du premier abord de peu d'importance dérangerait le commerce des deux états et serait un mauvais précédent, nuisible à la tranquillité générale«. Све до краја свога министровања крајем 1877, Мелегари ће остати при становишту да би црногорско пристаниште или експлоатисала нека страна сила, што Италија не може желети, или би се као некада Улцињ и друга албанска пристаништа претворило у гусарско гнездо.

Конзул у Скадру Берио и специјални изасланик на Цетињу Дурандо упитани за мишљење о важности Спича сложили су се у томе да је он економски и војно потпуно неважан и да би практично једино Бар дошао у обзир као пристаниште. Међутим, у погледу значаја барског пристаништа за Црну Гору, а нарочито у погледу импликација по интересе Италије од излаза Црне Горе на море, имали су различита гледишта. По мишљењу скадарског конзула, Црној Гори није требало морско пристаниште већ хлеб, плодна равница као што је подгоричка. То би је уједно учинило рањивијом, па тиме и послушнијом него што јесте док је затворена у своје стење и заштићена њиме; чисто трговачке потребе сасвим би задовољила и слободна пловидба Бојаном до мора. Но, конзул Дурандо, не спорећи ни у колико значај плодног земљишта за Црну Гору, подробно је износио и све аргументе с економског и финансијског становишта у прилог барском пристаништу. Што се тиче интереса Италије за случај да Црна Гора добије у Бару излаз на море, скадарски конзул је делио схватања свога министра и оне струје која је првенствено заирала од непосредног „спуштања“ Русије у Средоземље. Дурандо је, пак, био међу онима који су увиђали да Италија треба да дигне руке од старих схватања о односу снага на Балкану и да исто онако као што не треба желети доминацију Русије на Балкану треба благовремено поставити препреку и доминацији Аустро-Угарске тиме што ће се балканским народима, у овом случају Црној Гори, створити услови за самосталнији живот. С обзиром на будуће догађаје у југословенским зем-

љама, за Италију би било посебно значајно, сматрао је он, ако слободним приступом у Црну Гору добије средство за непосредан утицај у једној словенској земљи са којом се, тако рећи, граничи на мору; уз то је за поморске земље економски увек било корисно имати директан приступ у другу земљу.

Разлози којима је италијанска влада објашњавала држање свог амбасадора на Цариградској конференцији у вези са црногорским пристаништем били су доследност политици *statusa quo* и (наводно) обзир према самој Црној Гори; она ни сама није придавала важност Спичу, док је слободна пловидба Бојаном много више одговарала њеним економским потребама. Касније, међутим, суочена са великим незадовољством у Црној Гори, као и у неким листовима, она ће упорно настојати на Цетињу да кривицу за своје држање пребаци искључиво на опасност од аустроугарских ревандикација и да са себе скине сваку одговорност за иницијативу у тој ствари.

Када је Црна Гора, зауевши Бар у новембру 1877, сама изашла на море, *status quo* на Истоку већ је постао неодржив, па се и на пристаниште Црне Горе морало гледати са другачијег становишта. Сада ни скадарски конзул није више, као у лето 1876, видео у томе првенствено корист Русије; сада му је главна ствар то што ће Црна Гора изашавши на море бити заинтересована да се пружа ка Србији, те ће тако постати власник једног дела будућег трговачког пута Јадран — Дунав. Он сада није сумњао да би Црна Гора са задовољством заменила утицај далеке Русије за пријатељску акцију и утицај друге ближе силе. За конзула Дурандоа опасност од руске војне базе никад није ни била озбиљан разлог, с обзиром на велику удаљеност ове силе и на практичне тешкоће у коришћењу обале од Спича до Улциња. Он је био уверен да Аустро-Угарска истиче Русију у први план само привидно, а да у ствари мисли на Италију.

Оба конзула усмеравала су сада посебно пажњу на још један моменат: ако би обалу од Спича до Улциња заузела Црна Гора, пресекла би се могућност Аустро-Угарској да одмах или у будућности успостави непрекинуту везу с Албанијом; заузимање преостале обале у Албанији постало би тешко или би бар било незгодно држати је.

У претконгресним сондирањима о црногорском пристаништу осетан је заокрет и код других дипломата, мада су различите нијансе у којима се он испољава. Тако, на пример, крајем априла италијанска влада ће на Цетињу категорички демантовати вести да се и она, заједно с Аустро-Угарском, противи проширењу црногорске територије у правцу мора. У разговору с аустроугарским представницима, па и самим грофом Андрашијем, на ту тему једноставно се ћути. А на питање хоће ли се Италија придружити Аустро-Угарској, која намерава да од црногорског пристаништа направи *casus belli*, нови италијански министар

спољних послова гроф Корти, иначе убеђени присталица споразума с Аустро-Угарском, категорички је одбио да преузме такву обавезу. На крају, у упутства за конгрес ући ће мишљење да пристаниште у рукама Црне Горе заиста не би могло представљати неку озбиљну опасност по Италију, али да не постоји ни неки њен изричито наглашен интерес у тој ствари.

Међутим, на самом конгресу заокрет се још више заоштрио. Ултимативни захтев Аустро-Угарске да добије Спич ако Црна Гора добије Бар или да и Спич и Бар остану Турској — посебно је уздрмао и грофа Кортија и италијанску владу. Пошто нико од страних представника на конгресу апсолутно није придавао ни најмању важност овом незнатном продужењу аустријске обале, одлука је практично зависила од евентуалног приговора Италије. Гроф Корти и италијанска влада су се преломили и стали на становиште да је „с погледом на посебне интересе Италије боље да барско пристаниште припадне Црној Гори неголи Турској”. Тиме је уједно пала и одлука да Италија закорачи на другу обалу Јадрана.

*
*   *

Својим категоричним званичним ставом о територијалном интегритету Турске, и споља и унутар ње, италијанска влада и дипломатија, као и њима наклоњени део јавности, фактички су већ од почетка устанка 1875. одбацивали идеју о великој српској држави, било проширењем управе Србије и Црне Горе над Босном и Херцеговином било давањем аутономије овим двама областима, зато што би и то у будућности пре или после довело до уједињења са двама књажевинама. Према томе, у питању је био отпор како увећању Аустро-Угарске тако и решењу на основу принципа народности.

Међутим, све до уласка Србије и Црне Горе у рат са Турском, у коментарима о великој словенској држави упуштали су се само штампа и конзули у Београду и Скадру у својим извештајима. У италијанској јавности, која, као што је већ речено, у погледу решења српског националног питања није била у целости тако категорична као либерална влада, нису били ретки гласови који су сматрали да и на борбу Босне и Херцеговине, Србије и Црне Горе треба гледати исто као својевремено на борбу за независност Грчке. Но, по либералној штампи суштина проблема народности у вези са Турском била је у томе што би његова примена због непосредног суседства Аустро-Угарске пореметила однос унутрашњих политичких снага унутар ове силе, и тиме изазвала промену и у европској равнотежи.

Крајем јула 1876. италијански министар Мелегари, подвлачећи дотадашњу пуну сагласност с Аустро-Угарском у политици на истоку, посебно је нагласио да италијанска влада не би пристала на образовање једне велике словенске државе близу јужне аустријске границе, тако рећи преко пута Италије; таква би држава била осиањак из кога би излазили елементи немира и нереда. Основано је претпоставити да се овај став односио и на евентуално уједињење само Херцеговине са Црном Гором.

Што се југословенског Пијемонта тиче, у италијанској штампи се осећало очито задовољство што Италија и њена некадашња ослободилачка борба служе као пример и другим народима. Као југословенски Пијемонт на првом месту помиње се Србија, мада у либералној штампи и у извештајима београдског конзула постоје приметне резерве у погледу њене способности „да буде на висини тако амбициозне мисије”. Црна Гора се са становишта општејугословенског Пијемонта не процењује. Штавише, према мишљењу италијанског конзула у Скардру из августа 1875. она је сувише мала да би се о њој у том погледу озбиљно водило рачуна, а уз то није ни способна за експанзију.

Гледишта овога конзула о великој словенској држави и југословенском Пијемонту са становишта италијанских интереса веома су симптоматична. У анексији Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске он је видео два повољна момента за Италију: прво, увећање броја Јужних Словена неће ојачати него, напротив, повећати слабост Аустрије; друго, присаједињење побуњених области Аустро-Угарској имаће за последицу да се словенска плима, која се креће ка западу, повуче и упути на исток. Присаједињењем Босне и Херцеговине Србији словенска плима се не би заустављала, јер је Србији потребно да изађе на Јадран и да се учврсти на њему, од Трста до залива Арта, а и да се шири ка Солуну, у суштини, како он каже, да дође на италијанске и грчке границе. Имајући у виду управо овај моменат, скадарски конзул је већ првих дана устанка у Босни и Херцеговини августа 1875. посебно подвлачио корист коју би за интересе Италије представљало подстицање супарништва између словенског и албанског елемента. Чврсто уверен да би се Албанци, ако би били задовољни својом управом, у неком следећем сукобу сврстали против Срба, конзул Берно је у својој процени био врло концизан: ако се успостави Албанија зауставиће се словенска експанзија, ако се Албанија не успостави словенска бујица биће још моћнија. Политички оквир те нове (успостављене) Албаније била би Турска; једном успостављена јединствена Албанија мораће, као држава, да гравитира Италији.

У италијанској спољнополитичкој документацији до 1878. нема података да је на званичан став Италије према Црној Гори утицала ова антисловенска компонента албанског питања. Шта-

више, књаз Никола ће у два наврата отворено изјавити Дурандоу да би његова жарка жеља била да има сувоземну границу с Италијом, јер од ње не би имао чега да се боји већ само најбоље да очекује за своју земљу и народ. Те књажеве изјаве, међутим, оставили су без коментара и конзул Дурандо и његов министар у својим упутствима.

У пролеће 1878, када је постало јасно не само да ће их Аустро-Угарска добити Босну и Херцеговину него и да у будућности тежи к Албанији, настаје потпуни заокрет код оних који су као конзул у Скадру Берио примарни интерес Италије на Балкану видели у спречавању руског утицаја и уопште „словенске бујице”. Они ни сада не запостављају антируску компоненту, али интересе Италије у новој констелацији снагу у овом делу Јадрана разматрају првенствено са становишта будуће експанзије Аустро-Угарске. У центру оваквих разматрања биће сада Црна Гора и њене тековине, првенствено оне у правцу мора и северне Албаније. Тако ће сада, поред Дурандоа, и конзул Берио, видети даље сузбијање и аустроугарске и руске експанзије у стварном економском и политичком осамостаљивању Црне Горе од ове две силе. Главни фактори за то осамостаљење за њих су: добијање плодне равнице, излаз на море и могућност да се у Црној Гори учврсти и утицај Италије. При том конзул Берио подвлачи нову компоненту у вези са Црном Гором: ако она добије границе Бојана — Морача — Цијевна према Албанији, Ибар — Дрина до српске границе или бар Тара — Пива — Фоча — Јадранско море, онда је то клин између Аустро-Угарске и будуће Албаније; Албанију сагледава, с једне стране, као савезника Црне Горе за случај да Аустро-Угарска хтедне да се спушта даље на југ и, с друге стране, као савезника Аустро-Угарске у њеном вероватном сукобу са Словенима. За разлику од свог ранијег мишљења, када је у анексији Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске видео веома пожељно решење, сада скадарски конзул тражи да се другачије гледа на интересе Италије. По њему, измењена констелација налаже: стварање једне тако снажне Југославије која може да се осамостали од Русије и отвори латинском и католичком утицају; постојање, на источној обали Јадранског мора, релативно слабих држава — црногорске, албанске и грчке, које не би могле да живе ако нису под заштитом суседа и које ће гравитирати Италији; отварање трговачког пута Јадран — Бердап на Дунав (Portes de Fer).

*

*   *

После Берлинског конгреса Италија је и даље изолована; иако је у новом систему савеза и прегруписавању сила који настају на основу одлука Берлинског конгреса однос снага у Европи, на Медитерану и на Балкану измењен, она и даље ни са

једном силом нема јединство интереса. Њен изложени положај у Медитерану, погоршани односи с Аустро-Угарском која је учврстила свој блок са Немачком и озбиљна опасност од поновног отварања источног питања, која траје скоро три године, чине ту изолованост још тежом. Римско питање је са доласком новог папе добило неке још опасније примесе; иредентистички талас после конгреса претвара се готово у еуфорију, која пуних годину дана потреса Италију из темеља. Оштри унутрашњи сукоби, услед промена које режим левице спроводи, надовезују се на ове демонстрације, што за следеће две и по године изазива четири кризе владе. У таквој ситуацији, спољној и унутрашњој, активна политика није била могућа: добри односи с Аустро-Угарском важнији су од исправке граница; окупација Албаније опасна је због суседства велике државе, менталитета албанског народа, а и зато што се Албанија налази с друге стране мора, на коме Италија нема доминирајући положај. Италија је зато заинтересована за мир по сваку цену, без савеза који би је могли увући у компликације којих се боји. На истоку то је status quo створен Берлинским уговором и прилажење ставу већине код техничког спровођења његових одредаба, како би се избегла поларизација појединих решења.

Преобраћање незадовољних иредентистичких осећања од лета 1879. у албанофилију и њено концентрисање, под видом принципа народности, на муслиманска племена и њихове политичке претензије (тзв. „национални интегритет муслиманске групе“) довешће до постепеног заокрета у расположењу италијанске јавности према Црној Гори. Штавише, реаговање на поједине потезе, који прете да наметну Италији веће ангажовање него што се с обзиром на њен општи положај сматра пожељним, постаће изразито антицрногорски обојено, као нпр. у случају гусињске афере и учешћа Италије у поморској демонстрацији поводом улцињског питања. При томе ће албанофилија решењима која се тичу Црне Горе зависити и од проалбанских или пројелинских расположења у погледу Јужне Албаније и Грчке.

Разграничење Црне Горе прошло је, као што је познато, кроз неколико фаза: додељивање Спужа и Подгорице Црној Гори, регулисана с Аустро-Угарском режима пристаништа у Бару и пловидбе реком Бојаном до мора, замењивање Плава и Гусиња за област Груда и Хота, па затим за Улцињ и обални појас до Бојане, поморска демонстрација великих сила ради присаједињења Улциња Црној Гори.

Непосредна мотивација од стране званичне Италије, поводом решавања ових питања, била је различита. Тако нпр. у вези са режимом у Бару и пловидбом реком Бојаном у првом плану је антиаустријска компонента, везана за ово питање. Код посредовања у замени Плава и Гусиња за Груде и Хоте основна мотивација је жеља да се цео проблем што пре затвори

из страха од Аустро-Угарске и концентрација албанског муслиманског живља у име принципа народности, олакшана тиме што је и Аустро-Угарска за такво решење. У замени Груда и Хота за Улцињ опет је мотивација позивање на принцип народности: концентрисање албанског муслиманског живља и подржавање његових политичких претензија, а уз то се и католичко становништво, на које може да утиче Аустро-Угарска, доводи под власт хришћанске Црне Горе. Али значајну улогу игра и могућност да се прошири приобални морски појас који Аустро-Угарску одваја од Албаније. Уз то, у питању Улциња је и придруживање мишљењу већине сила, а учешће у поморској демонстрацији изведено је из страха да Гледстонова влада својим енергичним ставом поново не отвори цело источно питање.

Јавно мњење у Италији, међутим, неће показати разумевање за учешће у блокади Улциња; оно је са забринутости гледало на ту замену територије на Јадрану у корист државе за коју се верује да ће ускоро постати потчињена аустроугарској политици. Пред парламентом, који ће тражити албанофилску политику, влада ће морати да се правда што је радила у прилог Црне Горе. У тренутку предаје Улциња Црној Гори од стране Турске, италијански парламент ће поново изричито затражити од владе апсолутни мир по сваку цену и у спољној политици, како би се Италија могла посветити решавању унутрашњих реформи. Тиме ће уједно бити окончано и ангажовање Италије у источној кризи започетој устанком у Херцеговини у лето 1875. године. Нешто касније, окупација Туниса од стране Француске, у пролеће 1881, означиће и формално завршетак оне етапе у политици Италије у источном питању која је инаугурисана у време њених ратова за ослобођење и уједињење. Италија ће се окренути споразуму с Аустро-Угарском и Немачком. Интересовање за Црну Гору и преговори за регулисање режима пловидбе Бојаном биће већ део уходаног дипломатског поступка.

У свему овоме у пуној мери је долазила до изражаја вештина Дурандоа, који је у међувремену маја 1879. постављен за првог посланика Италије на Цетињу. Пријатељске везе које је током ових последњих година стекао у Црној Гори и међу званичним круговима и обичним светом, нарочито блиски односи које је успоставио са књазом, омогућавали су му да буде добро упућен у све што се дешавало. На њега лично гледало се као на провереног пријатеља; са њим се слободно разрађивала тактика готово за сваки потез, у уверењу да ће он умети да пронађе најмање неповољно решење за Црну Гору. Из докумената се види да је он заиста чинио велике напоре да техницистичко држање своје владе објасни и учини прихватљивим и онда када оно не би било по вољи црногорској влади.

Према томе, преношење 1878-79. г. антиаустријске компоненте спољне политике Италије, садржане у иредентизму према

северноисточним италијанским областима под аустријском влашћу, и у балканску политику везује у тој политици Црну Гору за северну Албанију. Штавише, итало-аустријско супарништво у овој области одређиваће политику Италије према Црној Гори већ у току дипломатских припрема за конгрес у Берлину и на самом конгресу, а посебно ће се испољити приликом спровођења његових одредаба. Због овог другог момента, иако су Црна Гора и Албанија биле два крака антиаустријске балканске политике Италије, тактика је била различита.

Италијанска дипломатија је у Црној Гори упала у празан простор који је настао слабљењем утицаја Русије, насталим због разочарања и званичних кругова и народних маса у држање њене дипломатије, њену немоћ да конкретно заштити Црну Гору и њено концентрисање на Бугарску. При том Италија није морала да улаже посебне напоре; свака услуга Црној Гори била је овој добродошла и значајна за њу, а евентуално неповољно дејство оних потеза који нису ишли у прилог Црној Гори ублажавала је чињеница да им је Аустрија била заједнички противник. За утицај у Албанији, напротив, Италија је морала да се бори; упркос томе што је експанзионизам Аустро-Угарске у перспективи угрожавао независност Албаније, у сукобу опречних националних интереса Албанске лиге и интереса Црне Горе и Србије, Лига је у овој сили имала савезника и заштитника. Уз то је Италија, била сувише слаба да би се смела отворено супротстављати Аустрији и у овој области и заоштравати своје ионако погоршане односе са њом. Зато је пружање заштите муслиманском становништву била најпогоднија, а уједно и једино могућа тактика (католичко је било под аустријским утицајем и заштитом, а православно под грчким). Разумевање за политичке претензије муслиманских албанских племена, изражене преко Албанске лиге, ма колико неоправдано биле, представљало је начин за стицање утицаја међу муслиманским племенима, а да се при том не изазива Аустро-Угарска.

Штета која се оваквом политиком наносила Црној Гори била је без озбиљнијих последица по утицај Италије у њој. Књаз Никола је морао настојати да Италију увуче у своју политику — да би надокнадио удаљеност и резервисаност Русије и да би је супротставио аустроугарским експанзионистичким тежњама и према његовој земљи и према северној Албанији, која је и у његовим спољнополитичким плановима имала одређено место. Али је и сам био све више увлачен у борбу аустро-италијанских супротстављених интереса и утицаја у северној Албанији.

*

*   *

На основу свега изложеног види се да су се односи између Италије и Црне Горе у периоду до 1881. г. кретали у оквиру

планова водећих италијанских политичких кругова о сарадњи са националним покретима потлачених народа у Подунављу и на Балкану, како би се убрзало или олакшало ослобођење и уједињење Италије. Било је периода када Црна Гора није улазила у те планове зато што су се као савезници имали у виду на првом месту народи који су непосредно могли да угрозе Аустрију (Мађари, Срби, Румуни), или зато што се није смело истовремено отворати и источно питање. Неки пут, иако се планирало повезивање италијанског питања с источним, односи са Црном Гором ипак нису били у првом плану, а неки пут Италија је управо помоћу њих спроводила своје спољнополитичке циљеве. Што се тиче Црне Горе, постојање заједничког непријатеља — Аустрије — као и настојања Италије да борбу за своје национално ослобођење и уједињење веже за покрете балканских народа, стварали су потенцијалну могућност да се у Италији нађе потпора за извршење сопствених спољнополитичких циљева и уједно прошири блок наклоњених великих сила. Још неколико момената чинило је основу за сарадњу и уједно психолошки олакшавало спремност у масама да ту сарадњу прихвате: исти главни спољнополитички циљ — ослобођење сународника и уједињење са њима; националноослободилачки карактер оружане борбе и једног и другог народа; заједничка тактика у источном питању — подстицање заплета на Балкану или њихово искоришћавање. Због свега овога односи Италије и Црне Горе били су готово искључиво политичке природе. У зависности од тога колико су опште околности допуштале спровођење планова једне и друге стране смењивали су се у њима периоди велике активности и периоди великих застоја.

До 1881. г. разликују се углавном два периода: до крај 1860-тих година и после тога. У првом периоду односи су претежно посредни; општи оквир даје им политика Француске према Аустрији и Русији с обзиром на циљеве у Италији. Иницијатива у овом периоду је у рукама италијанских револуционарно-демократских снага и спроводи се преко незваничних емисара, углавном агената пољске и мађарске емиграције. Није се могло утврдити да је до средине 1860-тих година Мацини имао непосредне додире са Црном Гором и Херцеговином, мада је вероватно да је међу италијанским незваничним емисарима, који су кружили Херцеговином 1858-62, било и мацинијеваца. Пошто у овом периоду италијанској влади није био циљ радикално решење источног питања, већ само покрет међу балканским народима да би се ослабила Аустрија, ових година Црна Гора је само средство којим се званична Сардинија, односно нова Италија служе да би довеле до повољног дипломатског решења за Венецију. Отуда, осим заједничке оружане акције, која има за циљ стварање заплета Аустрији, на италијанској

страну није постојао прецизно разрађен политички програм у односу на Црну Гору и херцеговачке устанике. Политичко решење сагледава се у оквирима доста магловитих планова о Дунавској конфедерацији на челу са Угарском; у ствари, стално се рачуна, отворено или прикривено, са заменом Херцеговине за Венецију. Истина, слично као и остале велике силе, и Италија прихвата фактичку независност Црне Горе; почев од 1864, међутим, све више, а од 1867. и званично, прихвата се концепција српске владе о стварању јужнословенске државе на челу са Србијом и кнезом Михаилом, којој ће се у перспективи придружити и Црна Гора. А пошто у то време у црногорском политичком врху влада мишљење да је Турска сувише слаба и да Црна Гора у сукобу с њом може само добити, за сарадњу с Италијом не постављају се други услови осим што се очекује материјална помоћ, пре свега у оружју.

У другом периоду, 1870-тих година, на првом месту су односи између влада и других званичних представника. У томе периоду издвајају се године источне кризе и спровођења одлука Берлинског конгреса о Црној Гори, 1875 — 1881. Упркос заштици у узајамним односима после присаједињења Рима 1870, показало се да је традиција заједничке борбе из претходног периода још веома жива код италијанске демократске јавности; акција за помоћ устаницима и Црној Гори трајаће током целе кризе. Напајајући се демократским традицијама Ризорђимента, у име солидарности са некадашњим италијанским борцима и учесницима у националним покретима на Балкану, па и у Црној Гори и Херцеговини, кретали су италијански добровољци у помоћ 1876. устаницима, Србији и Црној Гори. Што се тиче званичне Италије, један од разлога за њену резервисану политику према балканским народима, па и Црној Гори у овом другом периоду, свакако је био и тај што је са уједињењем 1866. и добијањем Рима за престоницу 1870. престала и потреба и подлога за активну спољну политику. Али суштина је била у нечем другом: у време источне кризе грађанској левици, као делу буржоаске класе који је дошао на власт, није више било потребно револуционарно или политичко савезништво са потлаченим народима на Балкану да би остварила своје класне, па чак ни политичке циљеве, као што је то било 1860-тих година. Штавише, године 1875-78. означиле су границу и у дотадашњој напредној политичкој мисли италијанске демократске јавности: прихватање принципа народности на Балкану биће све време везивано за захтеве да и Италија добије накнаде. А када незадовољавање ових захтева у погледу италијанских области под Аустро-Угарском буде окренуло италијанско јавно мњење к Албанији, последице ће се осетити и у односу на Црну Гору. Некадашња осећања солидарности са оружаном борбом црногорског народа преобратиће се, на крају овог периода, у своју супротност.

НАПОМЕНЕ

*Црногорско-италијански односи у овом периоду нису били предмет посебне обраде ни у нашој ни у страниој историографији. Подаци о ставу Италије могу се наћи у нашој литератури о општој политици Црне Горе, а у италијанској у делима која, нарочито у последње време, опширније обрађују сарадњу Италије са народима у Подунављу и на Балкану ових година. У свима овим делима црногорско-италијански односи третирају се само фрагментарно.

Основ овога рада чине; објављене збирке дипломатских докумената, првенствено италијанских (Documenti diplomatici concernenti gli Affari d'Oriente, presentati dal ministro degli Affari Esteri (Melegari) nella tornata del 3. III 1877, № XII; I documenti diplomatici italiani, serie II, vol. VI (1. I 1875—24. III 1876), vol. X (24. III—16. X 1878); важнија италијанска гласила и „Глас Црногорца“ онога доба; материјали из домаћих архива (Државни музеј Цетиње — фонд „Никола I“ и Приновљени списи; Државни архив Задар, Пресидијални списи), као и документи из Архива италијанског, француског и аустријског министарства спољних послова (Archivio storico: Scutari 267, 609; Сарајево 268, 610; Montenegro 192, 1377; Turchia 1226—1234, 1446—1461; Austria 1109, 1110; Austria-Ungheria 1245—1246), Archives diplomatiques, Correspondance diplomatique et consulaire, Italie, vol. 1—15, 43—52, Staatsarchiv, Politisches archiv, Italien, 89—90).

Од литературе која се иначе односи на овај период и ове проблеме наведене се само дела која су непосредно коришћена за овај рад *La politica estera italiana 1875—1916*, Bibl. italiana di politica estera № 2, Bitonto 1916; Kerofilas Costas, *La Grecia e l'Italia nel Risorgimento italiano*, Firenze 1919; Anzilotti Antonio, *Italiani e Jugoslavi nel Risorgimento*, Roma 1920; Ђоровић Владимир, *Лука Вукаловић и херцеговачки устанци од 1852—1862*, Београд 1923; *Новак Грга, Италија према стварању Југославије*, Загреб 1925; *ibid*, *Maninova vlada, nacionalni komitet i garibaldinci u odnosu na Dalmaciju*, Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije, Zagreb 1960, 23—58; Латковић Видо, *Нешто о Његошу у Бокелјима у години 1848*, Записи 1938, 329—335; Stulli B., *Tršćanska „Favilla“ i Južni Sloveni*, Anali Jadranskog instituta, Zagreb 1956, 7—82; Ђурковић-Јакшић Љубомир, *Србијанско-црногорска сарадња (1830—1851)*, Београд 1957; Ђорђевић Мирослав, *Италија и Балкан у времену италијанског уједињења*, Преглед, Сарајево 1857, бр. 7—8, 45—56; Tamborra Angelo, *Balconi, Italia ed Europa nel problema della Venezia (1859—1861)*, Rassegna storica del Risorgimento, ott.-dec. 1957, 813—818; *ibid*. *Cavour e i Balcani*, Torino 1958; *ibid*. *Garibaldi e l'Europa, Salerno 1961; ibid*. *L'Europa centro-orientale nei secoli XIX—XX (1800—1920)*, vol. I—II, Milano 1973; Станојевић Глигор, *Прилози за дипломатску историју Црне Горе од Берлинског конгреса до краја XX вијека*, Историјски часопис XI, Београд 1961, 149—173; Павићевић Бранко, *Црна Гора у рату 1842. године*, Београд 1963; Милутиновић Коста, *Његош у борби за Далмацију 1848*, Задарска ревија 1964, бр. 1, 1—18; Stefani Giuseppe, *Il problema dell'Adriatico nelle guerre del Risorgimento*, Udine 1965; Marcella Deambrosis, *La partecipazione dei garibaldini e degli internazionalisti italiani all'insurrezione di Bosnia ed Erzegovina nel 1875—1876 r alla guerra di Serbia*, Studi Garibaldini e altri saggi, Mantova 1967; Pacor Mario, *Italia e Balcani dal Risorgimento alla Resistenza*, Milano 1968; Петровић Раде, *Национално питање у Далмацију у XIX. стољећу*, Сарајево 1968; Pierazzi Giuseppe, *Mazzini e gli Slavi dell'Austria e della Turchia*, Atti del XLVI congresso di storia del Risorgimento italiano, Genova 1972; *ibid*. *Gli Slavi del Sud nella politica italiana dal Congresso di Parigi alla liberazione del Veneto 1856—1866*, Convegno degli storici italiani e jugoslavi, Firenze 1977; *ibid*. — Pirjavec Jože, *Niccolo Tommasea tra Italia e Slavia*, Venezia 1977; *ibid*. *Die italienische Stromungen und ihre Beziehungen zu den Balkanstaaten in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Der Berliner Kongress von 1878, Internationale Tagung, Mainz 1978; Вујовић Димитрије — Димо, *Црна Гора и*

Фарнцуска 1866—1914, Цетиње 1971; Алексић-Пејковић Љиљана, *Српска штампа и рагови за ослобођење и уједињење Италије 1859—1866. године*, Историјски часопис XX, Београд 1973, 251—306; *ibid.* *Планови о повезивању италијанског и источног питања и српско-италијански односи за време источне кризе 1861—1862. године*, Историјски гласник, Београд 1975, бр. 1—2, 23—47; *ibid.* *Италија у источној кризи 1875—1878. године*, Балканика VI, Београд 1975, 147—166; Šepić Dragovan, *La politica dell'Italia nella crisi d'orientе del 1875—1878 e gli Slavi del Sud*, *Congresso degli storici italiani e jugoslavi*, Firenze 1977; Храбак Богумил, *Италијански конзул у Скадру Б. Берго о арбанашком питању 1876—1878. године*, Часопис за савремену повијест, бр. III, Загреб 1978, 25—37; Ражнатовић Новак, *Црна Гора и Берлински конгрес*, Цетиње 1979; Heer Caspar, *Territoriaientwicklung und Grenzfragen von Montenegro in der Zeit seiner Staatswerdung (1830—1887)*, Bern, 1981; Пејовић Боко, *Црна Гора у доба Петра I и Петра II*, Београд 1981.

**Оштро реаговање „Српских новина“ већ средином априла; мисија агента српске владе Матије Бана у Приморју и код Његоша у мају, са циљем да се подржи захтев хрватског Сабора за присаједињење Далмације Хрватској; учешће „Српских новина“, кроз перо М. Бана, у полемици која се крајем 1848. развила између венецијанске и тршћанске штампе, с једне, и хрватске штампе, с друге стране, око будуће југословенско-италијанске границе.